

Johannes Scotus Eriugena

Na prelome starovekého a stredovekého myslenia

Viktor Thieben

Ako z akýchkoľvek historických štúdií - pri skutočne pozornom, a nie povrchnom prístupe - vyplýva, hybnou pákou vývoja dejín ľudstva je neustály vývoj ľudského vedomia. Vývoj však znamená neprestajnú zákonitú zmenu. Jedným z najvýznamnejších svedkov tejto zmeny bola vynikajúca osobnosť v dejinách ľudského myslenia, pôvodom írsky (Eria je Írsko), ale latinsky píšuci filozof Johannes Scotus Eriugena (asi 810 - 877), ktorý pôsobil ako hlavný učiteľ na dvore franského kráľa Karola Lysého. Viedol chýrnu schola palatina -inštitúciu, ktorá slúžila na vzdelávanie členov kráľovskej rodiny a šľachticov. Vynikal rozsiahlou všestrannou vzdelanosťou (ovládal päť jazykov) a bol preto vyhľadávaným poradcom v najrozličnejších vedeckých otázkach, ba - ako laik - i v teologických sporoch (napr. o význame eucharistie). Keď ho Karol Lysý v roku 847 povolal, dostal predovšetkým za úlohu preložiť diela Dionýzia Areopagitu z gréčtiny do latinčiny. Tieto spisy, ktorých autorstvo bolo predmetom vedeckých sporov, vyvolali platónskykresťanský impulz a rozšírili sa do celej západnej Európy. Scotus však preložil aj iné filozofické spisy (napr. Maxima Vyznávača) a bol aj autorom vlastných filozofických spisov. V tom čase filozofia ešte nebola pokladaná za slúžku teológie (*ancilla theologiae*) a najmä Scotus Eriugena prízvukoval, že filozofia (doslova láska k múdrosti) predstavuje samostatnú cestu ľudskej duše k bohu. Tvrdí, že štúdium filozofie umožňuje alegorickú metódu poznania Písma, a tým sprístupňuje jeho zmysel. Filozofia je všeobecným kľúčom k odhaleniu symbolického významu sveta. Teda odmieta akýkoľvek doslovný preklad Biblie aj riešenie sporných otázok citovaním akejkoľvek autority. Eriugena patril zrejme k posledným, ktorí ešte mali poznatky duchovného sveta z vlastných skúseností (t.j. mal ešte nejaké jasnovidné schopnosti a poznal prah duchovného sveta). Pravda, nie je isté, do akej miery bol alebo nebol zasvätený do hibernských mystérií; na pozadí jeho svetonázorových úvah však badať vplyv istých keltských mystérijných tradícií. Vlastná povaha Boha - ako učil - nie je naším rozumom poznateľná, Boh stojí nad akoukoľvek ľudskou myšlienkou. Naš rozum môže určiť iba to, čím boh nie je. Z tejto krajnej negácie predstavy Boha však vyplýva, že Boh je vlastne všetkým, že je prameňom, z ktorého vzniká celý svet. Boh je vždy sám v sebe, nikdy mimo seba nevychádza a nepôsobí, iba sa rozvíja (*explicatio*). Teda všetko, čo jestvuje, je teofániou, čiže prejavom Boha. Boh nie je stvoriteľom stojacim nad alebo mimo toho, čo stvoril, ale je prapôvodom, prameňom všetkého, obsahuje v sebe všetko a všetko, čo je, vzniká tým, že sa Boh rozvíja. On je to "jediné Jedno". Ako vidíme, prechádza tu Eriugena už na pozíciu panteizmu a podstatne sa vzdáva od učenia autority cirkvi. Motív rozvíjania sveta v Bohu a Božstva vo svete je známy v starogréckej mystike a objavuje sa neskôr znovu v učení Mikuláša Kusánskeho v 15. storočí. Človek podľa Eriugenu je presnou kópiou Boha, svojou podobou a štruktúrou tvorí mikrokozmos. Vychádza z Boha a k nemu sa zasa vracia. Cesta jeho návratu spočíva práve vo filozofii, v poznávaní, ktoré je prostriedkom nadväzovania intímneho styku s Bohom. Vyšším stupňom kontaktu s božstvom je meditácia, ktorá umožňuje zjednotenie medzi človekom a bohom, takže sa človek prežíva v bohu a boh v ňom. Tu zasa pripomína Eriugena učenie starodávnych mystérií "splynutí" s božstvom. Asi 350 rokov po jeho smrti ho cirkev

vyhlásila za kacíra a roku 1225 dal pápež spáliť jeho spisy. Jedno z jeho diel sa však zachovalo a je pre nás významným svedectvom myšlienkovkej kultúry vtedajších čias, ba mimoriadne zaujímavým medzníkom medzi myšlienkovým bohatstvom raného kresťanstva a s ním spojenou gnózou a mystikou a predzvesťou nového stupňa vývoja ľudského vedomia - postupne sa vytvárajúceho metafyzického nazerania stredoveku. Ide o mohutný päťzväzkový dialóg *De divisione naturae*, čiže *O rozdelení prírody*. V tomto diele, ktoré predstavuje všeobecný prehľad všetkých otázok života a sveta, opisuje Eriugena predovšetkým trojčlennú bytosť človeka. Človek pozostáva z tela, duše a ducha. Svojimi kosťami súvisíme s minerálnou ríšou, rastom nášho tela patríme do ríše rastlinnej, naše pocity a emócie nás spájajú so živočíchmi. Človek sa však líši od zvierat svojou rečou, vzpriamenou chôdzou a schopnosťou myslenia. Okrem toho však človek súvisí aj s božskými hierarchiami stojacimi nad ním. Myslením je v kontakte s ríšou anjelov, ako príslušník nejakého národa má vzťah k archanjelom a tým, že žije na Zemi v určitej dobe, je v súvislosti s hierarchiou archai, duchov času. Tieto idey podáva Eriugena nie abstraktne, ale pútavým spôsobom, ako niekto, kto to sám prežíval. Ľudský duch, ako uvádza, je večný, jeho podstatou je samostatné "ja", ktoré je neustále v spojení s duchovným svetom. Naše ja je však ešte slabé, neinkarnuje sa dokonale v jednom živote, ale potrebuje na svoj vývoj celý rad inkarnácií. Toto - ako učí - je v súlade s božskými zákonmi a naše ja si pripravuje zakaždým medzi smrťou a novým životom nové telo s novými úlohami pod vedením vyšších hierarchií. Práve pri koncepcii ľudského ja a jeho styku s ríšou anjelov sa výstižne ukazuje štádium ľudského vedomia v tomto období. Eriugena totiž tvrdí, že človek sám ešte nie je schopný myslieť, ale anjel myslí v ňom. Človek raného stredoveku si mohol ľahšie predstaviť, že sa v jeho duši prejavuje anjel, ako to, že má samostatného ducha. Možno povedať, že ak z pohľadu na podstatu človeka vypustíme prítomnosť anjela, vidíme v človeku iba dušu. Anjel patrí nerozlučne do koncepcie ľudskej bytosti. Stupeň uvedomovania si ľudského ja bol teda ešte dosť nízky. Eriugena píše: "Ľudský duch má poznanie seba, ale aj nemá. Vie, že je, ale nevie, čím je." Vo svojom hlavnom diele, ktoré sa najmä v 10. a 11. storočí tešilo veľkej vážnosti v kláštorných školách a bolo považované za súhrn všetkej múdrosti, rozdelil Eriugena celé božské stvorenie na štyri etapy. Každá z nich môže byť chápaná osve ako samostatná trieda bytia (podľa vzoru neoplatonickej hypostasis). Na čele všetkého stvorenia stojí Boh otec, čiže "príroda tvoriaca a nestvorená" (*natura naturans non naturata*). Druhú triedu tvorí "príroda stvorená a tvoriaca" (*natura naturata naturans*), svet ideí, ktoré obsahujú všeobecné pojmy: rody a druhy vecí. Je to sféra božského Logu. Na treťom mieste nasleduje "príroda stvorená a netvoriaca" (*natura naturata non naturans*). Tu už je plne rozvinuté celé stvorenie, všetko je "hotové", vrátane všetkých ľudí žijúcich na zemi. Napokon jestvuje "príroda netvoriaca a nestvorená" (*natura nec naturans nec naturata*), stav, v ktorom sa opäť všetko stvorenie vracia k jednote, k Bohu. Je pochopiteľné, že toto panteistické učenie nemohla cirkevná inštitúcia prijať natrvalo. Učenie o úzkom kontakte ľudského ducha s anjelskou sférou však do istej miery obnovil a ďalej rozvinul v čase vrcholiacej scholastiky práve Tomáš Akvinský. V tých istých rokoch, keď Scotus Eriugena vypracoval svoj veľkolepý obraz sveta, bol roku 869 zvolaný do Hagia Sophie v Konštantinopole 8. ekumenický koncil, na ktorom sa zišiel veľký počet cirkevných hodnostárov zo Západu a Východu. Prominentným zástupcom východnej cirkvi bol patriarcha Photius, ktorého si Scotus mimoriadne vážil. Na tomto koncile najlepších predstaviteľov kresťanstva išlo predovšetkým o to, či človek má alebo nemá samostatného ducha. Východ neobhájil svoju koncepciu, podľa ktorej je ľudský duch samostatný. Presadil sa názor, že ľudskej duši treba pripisovať duchovné

vlastnosti; vyznávať však existenciu samostatného ducha je kacírstvo. Bol to významný medzník vo vývoji kresťanskej teológie, ktorý mal postupne veľmi ďalekosiahle následky. Nastalo tak ďalšie odcudzenie medzi západným a východným kresťanstvom, i keď definitívny rozkol nastal až o dvesto rokov neskôr. V európskom duchovnom vývoji sa však stále viac a viac vytrácala vedomie existencie ducha človeka ako samostatného článku jeho bytosti a už v nominalizme na sklonku stredoveku nabralo myslenie filozofov jednoznačne smer k abstrakcii a materializmu. Formoval sa prístup človeka k prírode a svetu, ktorý vopred vylúčil zo svojho skúmania duchovný prvok a ktorý celkom prirodzene viedol k úplnej negácii ducha vo vede.